

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

June/Haziran 2023, 3 (1): 46-57

rusuhdergisi@usak.edu.tr

İzmler Etkisinde Genç Olmak

Being Young Under The Influence of Isms

Gülfidan Dilay Doğan

Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı,
Graduate Student, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Psychology of Religion

Uşak, Turkey

gdilaydogan@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1616-8775>

Habil Şentürk

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı
Professor, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Psychology of Religion

Uşak, Turkey

habil.senturk@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2375-7271>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 18.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 10.06.2023

Yayın Tarihi/Published: 29.06.2023

Cilt/Volume: 3

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 46-57

Atıf/Cite as: Doğan, Gülfidan Dilay-Şentürk, Habil. "İzmler Etkisinde Genç Olmak [Being Young Under The Influence of Isms]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 3/1 (Haziran 2023): 46-57

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2023 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

İZMLER ETKİSİNDE GENÇ OLMAK

Öz

İnsanlık tarihinde dinsiz fertlere rastlansa bile dinsiz toplumlara rastlanmamıştır. Bu sebeple din psiko-sosyal bir gerçekliktir. Gerek dinin muhatabının insan olması gerekse insanın doğuştan yüce bir varlığa inanmaya ihtiyaç duyması, din ile insan arasında zorunlu bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Din ile insan arasında ilişkinin doğmasında en etkili faktörlerden biri insanın anlam arayışıdır. Özellikle ergenlik döneminde birey, soyut düşünme döneminin gereği olarak varoluşsal sorular sorar ve bunlara cevaplar arar. Anlam arayışının tabii bir sonucu olarak dini konulara yönelir. Bu arayış onun kimliğini ve kişiliğini bulmasına da yardımcı olur. Eğer bu soruların cevabını din üzerinden sağlıklı bir şekilde bulabilirse bireyde dini bir kimlik ve kişilik oluşur. Tatmin edici cevaplar bulamadığında da başka felsefi arayışlara; ateizm, deizm ve agnostisizm gibi düşünce sistemlerine yönelebilir. İşte biz de bu konu üzerinde çalışmak suretiyle din psikolojisi açısından gerekli açıklama ve değerlendirmeler yapmaya ihtiyaç duyuyor ve böylece bu probleme bir çözüm bulmaya katkı sağlamak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Din, Dini Eğilim, Ateizm, Deizm, Agnostisizm.

BEING YOUNG UNDER THE INFLUENCE OF ISMS

Abstract

In the history of mankind, even though there have been individuals without religion, there have never been societies without religion. For this reason, religion is a psycho-social reality. The fact that the interlocutor of religion is human and that human beings have an innate need to believe in a supreme being shows that there is a necessary relationship between religion and human beings. One of the most influential factors in the emergence of a relationship between religion and human beings is the human search for meaning. Especially during adolescence, the individual asks existential questions and seeks answers to them as a requirement of the period of abstract thinking. As a natural consequence of his search for meaning, he turns to religious issues. This search also helps him to find his identity and personality. If he/she can find the answers to these questions in a healthy way through religion, a religious identity and personality is formed in the individual. When he/she cannot find satisfactory answers, he/she may turn to other philosophical pursuits, such as atheism, deism and agnosticism. By working on this issue, we need to make necessary explanations and evaluations in terms of psychology of religion and thus we want to contribute to finding a solution to this problem.

Keywords: Religion, Religious Inclination, Atheism, Deism, Agnosticism.

Giriş

İnsan hayatının belli dönemlerine baktığımızda gerek fiziksel veya bedensel gerekse psikolojik açıdan bazı özelliklerin ağır bastığı dönemler görülür. Yani insan hayatı boyunca daima bir değişim ve gelişim içindedir. Psikolojik çalışmalarda insan hayatı bu özellikleri göz önüne alınarak belli dönemlere ayrılmıştır.

Bu dönemlerin her biri kendi içinde, kendine has özellikler barındırmaktadır. Gerek bedensel ve zihinsel gerekse ahlaki ve dini gelişimler her dönemde farklı özellikler gösterir. Biz bu çalışmamızda diğer dönemlerden ziyade ateizm, deizm, agnostisizm gibi felsefi akımların özellikle gençler üzerinde etkisini giderek arttırmaya başladığı günümüz Türkiye'sinde ergenlik döneminde gençlerin dini eğilimlerini ve bu eğilimlerin sebeplerini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Bu çalışma ile din psikolojisi açısından gençlerin kimlik ve kişilik oluşumundaki anlam arayışının önemi, bu arayışa cevap bulmada dini inancın rolü üzerinde durmak istiyoruz. Bu konudaki boşluğun, tatminsizliğin gençleri başka arayışlara, felsefi düşünce sistemlerine nasıl ittiği hususunda bir açıklama getirme gereği duyuyoruz. Bir konuda insanların arayışlarına sağlıklı çözüm yolları gösterilmez, rehberlik edilmezse hem bireysel hem sosyal problemlerin çıkması kaçınılmazdır. Öyleyse yetişkinlerin, eğitimcilerin onlara sağlam ve tatmin edici bilgilerle rehberlik etmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı bu alanda mütevazı bir katkı sağlamaktır.

Bu makale dokümantasyon metodu ile hazırlanmıştır. Dokümantasyon metoduna literatür tarama yöntemi de denmektedir. Bu yöntem, ilgili alana dair her türlü doküman, yazılı belge ve bilginin toplanması ve neticede kritik edilmesi esasına dayanmaktadır. Belgeler gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan olayların, olguların ve nesnelere bilgilerini bize gösterirler. Araştırmacı da bu bilgiler çerçevesinde olayları, olguları ve nesnelere tasvir eder.¹ Tabii bu dokümanların bilimsel değeri, elde edilen bilgilerin anlaşılması, yorumlanması ve değerlendirilmesi de bilimsel yöntemler çerçevesinde olmak durumundadır.²

2. Din ve Dini Eğilim

İnsanlık tarihi dinle başlar, tarihte dinsiz bir topluma rastlanmamıştır. Din sosyal bir olgu veya gerçekliktir. Gerek dinin muhatabının insan olması gerekse insanın doğuştan yüce bir varlığa inanmaya ihtiyaç duyması din ile insan arasında zorunlu bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Din olgusu için herkesin kabul ettiği, üzerinde anlaşıldığı ortak bir tanım yapmak mümkün değildir. Çünkü gerek dinlerin farklı yapıları, gerekse tarifi yapan kişilerin dine yaklaşım tarzlarının farklı olması ortak bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır. "Din, sözlük manası itibarıyla ceza, yol, hüküm ve itaat anlamlarına gelen bir kelimedir. Arapçadaki "ceza" kelimesi, Türkçede 'karşılık' anlamına gelir ve hem ödüllendirmeyi hem de cezalandırmayı içine alır."³

Daha pek çok tanımı bulunan din kavramının ortak noktalarına bakıldığında genel olarak her şeyden üstün, aşkın bir varlığa iman edildiği, dinin insanlara birtakım sorumluluklar yüklediği ve kişiye bir yaşam gayesi kazandırdığı gibi sonuçlara ulaşabiliriz.

¹ Zeki Arslantürk, *Uygulamalı Sosyal Araştırma Kavramlar-Metotlar-Teknikler-Bilgisayar Uygulamaları* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2016), 83; Habil Şentürk, *Yahya Kemal ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 11.

² Kemaleddin Taş, *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 11 vd.; Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Ankara: Berikan Yayınları, 2016), 88-92.

³ Çağfer Karadaş, *İslam'ın İnanç Yapısı -Ana Esaslar-* (İstanbul: Emin Yayınları, 2007), 19.

Bu noktada konumuzun gereği hem din hem de gelişme kavramını içine alan dini gelişim hakkında bilgi vermenin de faydalı olacağını düşünüyoruz. Dini gelişme, “kişinin çocukluktan itibaren dini hayatının basitten mükemmele doğru geçirmiş olduğu değişim süreci veya süreçleridir, denebilir.”⁴

Bir tohumun bir anda çiçek açmaması, yeni doğan bir bebeğin hemen yemek yemeyip bir müddet anne sütü ile beslenmesi, okula yeni başlayan bir çocuğun önce harfleri öğrenmesi gibi bu hayatta pek çok şey aşamalı olarak ilerler. İnsanın gerek hareketleri, gerek düşünceleri gerekse sahip olduğu duygular zaman içinde değişim ve gelişim gösterir, olgunlaşır, kemale erer. Din duygusu da insanın diğer özellikleri gibi zaman içinde gelişir, olgunlaşır ve istikrara kavuşur. Bu duygu bireyde potansiyel olarak vardır. Bu potansiyelin olumlu bir şekilde tezahür etmesi için de ilk adımlar hiç geç kalmadan çocukluk döneminden itibaren atılmalıdır. Anne babalar, eğitimciler çocuğun potansiyel olarak taşıdığı bu duyguyu görmezden gelmemeli, bu duygunun olumlu bir seyir içinde gelişmesi için üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmelidir. Unutulmamalıdır ki insan tüm duygu ve özellikleri ile insandır. Eğer bu potansiyel çocukluk döneminde sağlıklı bir şekilde beslenmezse sorgulamanın arttığı ergenlik döneminde birey farklı felsefe sistemlerine eğilim gösterebilir. Bu eğilim Allah'ın varlığını kabul edip dinin varlığını reddetmek olabileceği gibi tamamen Allah ve din kavramlarını reddetmek şeklinde de kendini gösterebilir.

Eğilim kavramı TDK Türkçe Sözlükte, “bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelme, meyil, temayül”⁵ olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda karşımıza çıkan sevmek, yapmak ve yönelmek eyleminin eğilim olarak değerlendirilebilmesini sağlayan en belirleyici unsur kişinin bu fiilleri içinden gelerek yapmasıdır. Eğilim kavramını din ile beraber değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan en temel soru dinin insan hayatında doğuştan mı var olduğu yoksa çevresel etkenlerle mi öğrenildiğidir. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki bu konuda iki farklı görüş veya yaklaşım oluşmuştur. C.G. Jung'ın başını çektiği bir grup, dini eğilimin insanın doğuştan getirdiği bir özellik olduğunu savunur. Hatta nöropsikolojik çalışmalar dindarlığın biyolojik temellerinin de olduğunu savunur. Bir diğer grup ise dini yaşayışın doğuştan gelmediğini, aksine çevresel etkenlerle sonradan öğrenilen ve aslında gerçek bir ihtiyaca karşılık gelmeyen olgu olduğunu savunmaktadır.⁶

3. İzmler ve Gençlik

İnsanoğlu bilmek ister. Belirsizlik insanı psikolojik olarak olumsuz etkilerken bilmek insanı rahatlatan, tatmin eden bir duygudur. Ergenlik döneminde de birey, soyut düşünme döneminin gereği olarak varoluşsal sorular sorar ve bunlara cevaplar arar. Birey bu varoluşsal sorulara pek çok yerde cevap arayabilir, fakat bu sorulardan bazılarında tatmin edecek cevabı dinden başka yerde bulamayacaktır. Çünkü din ergenin bu zihinsel yöneliş sürecinde ortaya koymuş olduğu ilkeler sayesinde varoluşun anlamına, amacına dair tatmin edici cevaplar sunar.⁷ Ayrıca din tüm bu sorulara cevap vererek insanda bir dini kişilik oluşturmada ve bu bütünleşmiş kişilik sayesinde dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını göstermektedir. Bulduğu cevaplar ergenin hayatına tüm yönleri ile nüfus ettiği takdirde artık ergende ‘dini bir kişilik’ meydana gelecek ve ergen tüm ilişkilerini buna göre belirleyecektir. Bu yönü ile din ergenin kişiliğinde oluşacak bazı problemleri giderecek ve onun kişiliğini sağlıklı hale getirecektir. Nitekim ABD’de yapılan bir

⁴ Habil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 73.

⁵ Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 10 Şubat 2023. <https://sozluk.gov.tr>

⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016),101.

⁷ Abdülkerim Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (Mart 2002),114.

araştırmada dini inanca sahip bireylerin, diğer kişilere göre daha olumlu ve güçlü bir kişilik geliştirdiği tespit edilmiştir.⁸ Ergen bu arayış sürecinde bazı soruların cevaplarını dinde bulduktan sonra artık aşkın alana dair sorularda problem yaşamayacaktır. Ergen aradığı cevapları dinde bulamazsa farklı felsefi akımlara eğilim gösterecektir.

4. Anlam Arayışı ve İzmler

4.1. Anlam Arayışı

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri hiç şüphesiz yaşadıklarını, yaşadığı anı ya da yaşayacaklarını anlamlandırma çabası içinde olmasıdır. Bu çaba normaldir ve insanın kişilik gelişimi için oldukça önemlidir.

Birey insan olmanın gereği olarak bir anlam arayışı içindedir. Bu sebeple kendine bazı sorular sorar: “Ben kimim, yaratılış amacım nedir? Bu dünyadaki görevlerim nelerdir?” Bu sorulara pek çok kaynaktan cevap bulunabilir. Fakat en tatmin edici cevabı verecek kaynak tereddütsüz dindir. Çünkü din, özellikle de İslam dini ile sorgulama, anlama, düşünme kavramı yakından ilişkilidir. Nitekim Kur’an-ı Kerim ayetlerinde de sık sık “Akıl etmez misiniz? Düşünmez misiniz?”⁹ gibi sorular sorularak birey akletmeye, düşünmeye, sorgulamaya teşvik edilmiştir.

Dini inançlar bireylere hem bu dünya hem de ölüm ötesi için bir anlam çerçevesi sunar. Bu sayede birey yaratılış amacını kavrar ve bu amaca uygun davranışlar sergileme çabasında olur. Bu anlamlandırmayı bir örnekle açıklayacak olursak din insana dünyayı bir yol gibi gösterir. Nitekim bu yol kimileri için uzundur belki 80-90 yaşını görebilir, kimileri içinse kısadır ve 20 yaşını bile göremez. Kimileri için asfalttır, kusursuzdur. Kimileri içinse çakıl taşları ve birtakım engellerle doludur ama bu engelleri aşmak için ihtiyacı olan malzemeleri de vardır. O malzemeler ise aklıdır, iradesidir. İslam’a göre her yol gibi bu yol da sonludur ve sonrası ebedi olan ahiret hayatıdır. İşte bu yoldaki tüm çabalar, tüm adımlar ahiret hayatındaki ebedi mutluluğa ulaşmak içindir. Anlam arayışı ile birey kendisine bir kimlik edinir. Eğer anlam arayışı ile bu sorulara aradığı cevabı din üzerinden sağlıklı bir şekilde alırsa bireyde dini bir kimlik oluşurken sağlıklı cevaplar alamadığında da başka izmlere yönelim gerçekleşir.

4.2. İzmler

4.2.1. Ateizm

Başta ateizm ve diğer inançlarla ilgili felsefi yaklaşımlar temelde aşkın varlığın kabul ve reddine dayanmaktadır. Bu karar aslında birey için oldukça önemlidir. Çünkü ‘aşkın varlık var mıdır?’ sorusuna verilen cevap bireyin hayatını her anlamda etkilemekte, varoluşsal (egzistansiyal) problemlerine farklı çözüm yolları sunmaktadır.

Bu felsefi yaklaşımlardan biri olan Ateizm terim olarak Tanrıtanımazlık anlamında kullanılmaktadır. Eski Yunancadaki ‘theos’tan türetilmiş olan teizm (theisme) kavramı Tanrının varlığına inanmayı, ateizm (atheisme) kavramı ise akla ve akıl yürütmeye dayanarak Tanrının olmadığına inanmayı ifade eden ve ona göre davranan insanların savunduğu görüştür.¹⁰ Bu akım Nietzsche, Sartre, Camus gibi filozoflar tarafından geliştirilmiştir.¹¹

⁸ Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din- Kişilik İlişkisi”, 118

⁹ el-Bakara, 2/44; el-Bakara, 2/164; el-Bakara 2/242; el-En’âm, 6/126; el-Câsiye, 45/5 vb.

¹⁰ Emin Arık, *Deizm ve Ateizm Çıkmazı* (İstanbul: Hayygrup Yayıncılık, 2019), 298.

¹¹ Arık, *Deizm ve Ateizm Çıkmazı*, 300.

İlk Çağ'da toplumun kültürünü kabul etmeyişi ve genel bir inançsızlık anlamıyla karşımıza çıkan ateizm, Orta Çağ'da kilisenin baskısı ve uyguladığı işkencelere tepkinin de etkisiyle modern dönemde mutlak manada tanrıyı reddetme anlamını kazanmıştır. Evet Ateizmin köklerinin Antik Yunan'a kadar gittiğini söylemek mümkündür. Ancak kesin sınırlarla çizilmesi geleneksel Hristiyan teolojisine tepki neticesindedir.¹² Orta Çağ Hristiyan teolojisinin genel özelliklerine bakacak olursak karşımıza pek de iç açıcı bir tablo çıkmamaktadır. Hatta tablonun vahameti insanların dine (Hristiyanlığa) karşı tepkilerinde haklı olduklarını ispatlar niteliktedir. Nitekim bu dönemde derebeyleri krallardan güçlü konuma gelmiş, krallar çok defa papa ve kiliseden yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu yardımların neticesinde de kilisenin otoritesi iyice güçlenmiştir. Bu dönemdeki inanca göre tanrının yeryüzünde bir temsilcisi vardır ve bu kilisedir. Kilise ise İsa'nın bedenidir. Kilise öyle güçlüdür ki devlet yöneticisinin dahi üstündedir.¹³ Kilise devlete hükmettiği gibi insanlar üzerinde de sınırsız bir hükümlanlığa sahiptir. Pınar Ülgen 11 Şubat 2018'de Star gazetesi muhabiri Melek Aydın'la yaptığı, "Avrupa'nın Karanlık Yüzü: Orta Çağ" isimli röportajında dönemin insanlar için, özellikle de kadınlar için ne denli kötü şartlara sahip olduğunu gözler önüne sermiştir. Nitekim Ülgen'in ifadelerine göre, İncil ve Tevrat'ta kadınlar yarım veya ikinci sınıf varlıklar olarak ifade edildiği için Orta Çağ'da bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülüyor ve cadı yargılamalarına tabi tutuluyorlardı.¹⁴

Engizisyon mahkemelerinin yaptığı işkencelerse tam bir trajedidir. Bu mahkemelerin insanlar üzerinde nasıl büyük travma ve acılar yarattığını Mehmet Esgin'in 'İşkence ve Engizisyon' isimli makalesinden ayrıntılarıyla öğrenebiliriz. Esgin'in ifadelerine göre, engizisyon mahkemeleri işkenceyi acı vermekten öteye ilerletmiş ve bir sanat haline getirmiştir. Bu mahkemelerde önce psikolojik işkence uygulanır, sonuç alınmazsa fiziksel işkenceler uygulanırdı. Fiziksel işkencelerse kaynar suya herhangi bir uzvu sokma ya da kor halindeki demiri tutma (ordalia işkencesi), kamçılama (flagellation işkencesi), organları ezme, kazığa oturtma gibi insanlık dışı işkencelerdi.¹⁵

Aslında dünyada pek çok din ve tanrı anlayışının olmasından dolayı felsefi bir problem olarak ateizmin tek bir tanımla sınırlandırılması pek mümkün değildir. Ancak ateist bir bireyi genel olarak, hem zihin dünyasında hem de pratikte tanrı tasavvurunu, ibadetleri, peygamberleri, ahiret inancını kısacası dine dâhil her şeyi reddeden kişi olarak tanımlamak mümkündür.

4.2.2. Deizm

Günümüz dünyasında karşımıza çıkan felsefi inanç sistemlerinden bir diğeri ise deizmdir. Deizm kavramını ilk kullanan kişi olarak karşımıza ilahiyatçı Pierre Viret çıkar. Viret'e göre deistler Tanrıya inanır fakat Hz. İsa ve öğretilerini reddeder.¹⁶

Deizm ateizmden farklı olarak Tanrıyı tamamen reddetmez. Bu düşünce sisteminde bir tanrı tasavvuru vardır fakat teizmde olduğu gibi insanlarla ve eylemleriyle ilgilenen bir tanrı değil kâinatı yaratan sonrasında ise diğer meselelere müdahil olmayan bir tanrıdır. Ayrıca deizm vahiy,

¹² Fatma Aygün, "Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörler", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Aralık 2017), 532.

¹³ Celal Büyük, "Orta Çağ Batı Düşüncesinde Hristiyanlık- Siyaset İlişkinine Genel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar* 7/19 (Haziran 2004), 134.

¹⁴ <https://www.aksam.com.tr/roportaj/avrupanin-karanlik-yuzu-ortacag/haber-706782-03.03.2023> 11:40

¹⁵ Mehmet Esgin, "İşkence ve Engizisyon", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Temmuz 2016), 53-54.

¹⁶ Yasin Ulutaş, "Deizme Götüren Sebepler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (Haziran 2021), 504.

nübüvvet, ahiret gibi kavramları kabul etmez. Bu yüzden deizmin tanrısı geleneksel dinlerdeki tanrı gibi vahiyle algılanan bir tanrı değil akıl ile algılanan bir tanrıdır.¹⁷

Deist olduğunu ileri süren fakat peygamber ve ahiret inancını kabul eden isimlerde mevcuttur. Nitekim Kant hem Hristiyan hem deist olarak anılması ile bunun bir örneğidir.¹⁸

O halde bireysel olarak din karşısında ılımlı görüşlere sahip olanlar bir yana deizm genel anlamda Tanrının varlığının kabul edildiği fakat inanç sistemlerinin reddedildiği bir düşüncedir. Bu yönüyle deizm bir inançsızlık değil bir reddediştir.

Deizmin güçlü ve karakteristik bir şekilde kendini gösterdiği dönem ise 17 ve 18. yüzyıl Avrupası'dır. Yukarıda ateizm düşüncesini anlatırken Orta Çağ Avrupası'nda yaşanan baskı ve zulümlerden bahsetmiştik. İşte deizm böyle bir baskı ortamının sonucunda ortaya çıkan ve bir nevi insanların 'Tanrı vardır Kilise yoktur' deme şeklindedir. Yani Deizm esas itibari ile Avrupa'da kiliseye, ruhbanlık sınıfına tepki olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹

4.2.3. Agnostisizm

Agnostisizm terim olarak Yunancada bilinmeyen, bilememek anlamlarına gelen 'agnostos' kelimesinden gelmektedir.²⁰ Bilinemezlik diyebileceğimiz bu akımı dini açıdan tek bir tanımla tanımlamak pek mümkün değildir. Çünkü agnostisizme yüklenen anlam filozoftan filozofa, teologdan teoloğa değişiklik göstermektedir.²¹

Burada zihnimizde bir anlam oluşması için Ferit Uslu'nun Alvin Plantinga'dan aktardığı şu tanımı örnek olarak verebiliriz. "Popüler [birinci] anlamda Tanrı'ya inanmayan kişiye ateist denirken Tanrı'ya ne inanan ne de inanmayan kişiye agnostik denir. Ancak daha teknik [ikincil] anlamda agnostisizm, Tanrı'nın var olduğu ya da yok olduğunu gerekçelendirmede insan aklının yeterli rasyonel zeminlere sahip olma kapasitesinin bulunmadığını ileri süren görüştür."²²

Bu ayrımı ünlü agnostiklerden Anthony Kenny'nin "What is faith" isimli kitabında da görebiliriz. Nitekim o agnostisizmi zorunlu agnostisizm ve olasılıklı agnostisizm olarak ele almaktadır. Zorunlu agnostisizme göre insan zihni sınırlıdır ve bu yüzden Tanrı'yı zihni ile bilemez. Olasılıklı agnostisizme göreyse Tanrı belki vardır fakat kişi delil yetersizliğinden ötürü Tanrı vardır ya da yoktur diyemez. Kenny birinci tür olan zorunlu agnostisizme Kant'ı ikinci tür olan olasılıklı agnostisizme ise kendisini örnek verir.²³

Yani yukarıdaki ifadelere göre birinci türden bir agnostisizmi benimseyen kişi zihninin sınırlı bir yapıya sahip olduğunu kabul ettiği için Tanrının bilinmesi noktasında kendisini kapasitesiz görmekte ikinci türden agnostisizmi benimseyenler ise delil yetersizliğinden ötürü Tanrıya kabul ya ret cümleleri ile yaklaşmaktansa bilmiyorum demeyi tercih etmektedir. O halde buradan ikinci türden agnostisizmi benimseyen bir kişinin iman etme ya da inkar etme ihtimalinin

¹⁷ Hasan Peker, "Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (Haziran 2018), 20.

¹⁸ Peker, "Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine", 20.

¹⁹ Arık, *Deizm ve Ateizm Çıkmazı*, 312.

²⁰ Ferit Uslu, "Agnostisizm", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Haziran 2012), 6.

²¹ Uslu, "Agnostisizm", 6.

²² Uslu, "Agnostisizm", 7.

²³ Anthony Kenny, "Agnostisizm ve Ateizm", çev. Yaşar Türkben, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Temmuz 2016), 166.

daha yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Kenny de Tanrının lehine ya da aleyhine getirilen delillerden etkilenmeye açık olduğunu ifade etmektedir.²⁴

5. İzmler Gençleri Etkilemeyi Nasıl Başardı

5.1. Anne Baba Tutumları ve Din

Genel olarak anne baba tutumları, demokratik, otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz olmak üzere dört şekildedir.²⁵ Demokratik tutuma sahip bir ailede çocuklar yeterli sevgi ve şefkati görür, kendi kendine karar verebilme yeteneğine sahip olur, sorumluluk taşımamayı öğrenir. Otoriter tutuma sahip bir ailede çocuk sıkı bir baskı altındadır ve bunun sonucunda bağımsız bir kişilik geliştiremez. Aşırı koruyucu bir ailede çocuk yoğun bir kolaycılık ile karşı karşıyadır. Bunun sonucunda ise çocuk yine bağımsız bir kişilik geliştiremez. İlgisiz bir tutumda ise çocuk anne babası ile iletişim kopukluğu içerisinde. Bu da çocuğun kendine güvensiz olmasına yol açmaktadır.²⁶ Tüm bu tutumlar içerisinde en sağlıklı olan demokratik tutuma sahip ailedir. Çünkü sağlıklı bir kişilik için bireyin hoşgörüsü ortamında hayatı teneffüs etmesi, destek görmesi, değer görüp fikirlerinin desteklenmesi önemlidir. Kişilik ise “bir insanı nesnel (objektif) ve öznel (sübjektif) yanlarıyla diğer insanlardan farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümüdür.”²⁷ Yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere kişilik çok yönlü bir kavramdır. İnsanın sadece bedenden meydana gelmenin ötesinde bir ruha sahip olması ve bunun sonucunda maddi ve manevi pek çok ihtiyacının olması kişilik kavramının çok yönlü olmasını bir bakıma zorunlu kılmıştır. O halde kişilik kavramı içerisinde, insanın sahip olduğu bedensel, zihinsel ve ruhsal tüm özellikleri barındırmaktadır.

İnsanın sahip olduğu kişilik kavramını daha anlaşılır hale getirmek için zihnimizde büyük kanatları olan güzel bir kuş tasvir edebiliriz. Bu kuşun sahip olduğu uçma yeteneğini yerine getirebilmesi için iki kanadının da sağlam olması gerekir. Şayet kanatlarından birinde herhangi bir kırıklık olursa ya da herhangi bir gelişim problemi olursa kuş kendisinden beklenen uçma eylemini yerine getiremez. Kuşun bu eylemi yerine getirebilmesi için kanatlarının bütün ihtiyaçları yerine getirmesi gerekir. İnsanoğlu da aynı bu kuş gibi çift kanadı olan bir varlıktır. Yani hem beden hem de ruhtan meydana gelmektedir. Şayet insan sadece bedeni ihtiyaçlarını karşılar ruhi ihtiyaçlarını karşılamazsa kendisinden beklenen sağlıklı kişilik gelişimini gerçekleştiremez. Kişiliğini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için ruhi ihtiyaçlarını da göz önüne almalıdır. İşte bu noktada karşımıza din kavramı çıkmaktadır. Şüphesiz geçmişten günümüze din kavramı insanların ruhi bir ihtiyacıdır.

Kişiliğin temellerinin atıldığı özellikle çocukluk dönemde ailelerin tutumları bireylerin hayata bakış açısında, inançlarında, davranışlarında çok yönlü etkiye sahiptir. Din sadece kitaplarda yazan bir olgu olmayıp hayatın her yönüne tesir eden bir fonksiyona sahip olduğu için aileler davranışlarında, olaylara karşı tepkilerinde dinin etkisini gösterecektir. Bu doğrultuda ailenin dine karşı tutumu çocuğun da dine karşı tutumunda olumlu ya da olumsuz bir etki oluşturacak ve bu etki bireyin dini kişiliğinin gelişmesinde önemli yer tutacaktır. Çünkü bu dönem bireyin soyut düşünme yeteneğinin henüz gelişmediği, ailesinden aldığı bilgileri sorgulamadan kabul ettiği bir dönemdir. Bu karşılıklı alışverişin kaynağı sevgidir. Şayet birey ailesi ile olumlu

²⁴ Kenny, “Agnostisizm ve Ateizm”, 166

²⁵ Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1997), 197.

²⁶ Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, 198-201.

²⁷ Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din- Kişilik İlişkisi”, 111

ilişkiler kurarsa sevdiği insanlarla hemhal olma çabası içerisinde olacak ve onların düşüncelerini hayatına yansıtacaktır. Bu noktada eğer aile çocuğu ile olumlu bir ilişki içerisinde olur ve dini de çocuğa doğru ve etkili bir şekilde yansıtabilirlerse dini kişilik gelişimi açısından ilk adım olumlu olacaktır. Fakat ailenin çocuğa karşı yaklaşımı aşırı otoriter, baskıcı olur ve dini eğitim de bu yönde olursa çocuğun dini kişiliğinin ilk adımı olumsuz olacak ve haliyle sahip olduğu manevi kanadı bir yönü ile yaralı olarak büyüyecektir. Bu yarayı iyileştirmesi ise daha sonraki dönemlere sarkmak zorunda kalacaktır. Yani “ebeveyn ilişkilerinin niteliği, muhtemelen; duygusal dengelilik ve din arasındaki ilişkiyi açıklayan bir unsur olacaktır.”²⁸

Yukarıdaki ifadeleri biraz daha açacak olursak, dindar bir kimliği benimseyen anne ve babalar şayet çocuklarının da bu kimlik doğrultusunda büyümelerini istiyorlarsa çocuklarına bu kimliği otoriter ve baskıcı bir tutumla sundukları takdirde başarı elde edemedikleri gibi o gencin deist ya da ateist olmasına sebep olabilirler. Özellikle çocukların zihninde şefkat ve merhamet timsali bir yaratıcı sunmaktan ziyade yakan, azap eden, korku figürlerini barındıran bir tanrı tasavvuru sunulduğunda çocuklarda imanın sağlıklı bir şekilde tezahür etmesi beklenemez. Aynı şekilde namaz kılmayan ya da tesettüre girmeyen bir genç ile yapılacak tartışmalar da olumlu sonuçlar vermekten ziyade gencin zıt bir tavır takınmasına sebep olacaktır. Anne ve babaların bu noktadaki kilit rolü çocukları ile olumlu iletişim, güçlü bir bağ kurarak onların kendileri ile hemhal olmasını sağlamak ve din konusundaki her şeyin nedenini, sağlıklı cümlelerle ifade etmektir. Nitekim insanoğlu her zaman bilmek ister. ‘Tesettüre gir kızım’ demektense tesettürün mahiyetini olumlu örneklerle gencin zihninde şekillendirebilmek ya da ‘namaz kıl oğlum’ demek yerine namazın amacını sunabilmek ‘yap, et, kıl’ demekten çok daha etkili olacaktır.

5.2. Din Eğiticilerinin Alanlarındaki Yetersizlikleri ve Olumsuz Tavırları

Bilgi herkesin kolaylıkla erişebileceği bir nesne haline dönüşmüştür. Dikkat ederseniz doğru bilgi yerine bilgi kavramını kullandık. Çünkü özellikle sosyal medya aracılığıyla yukarıda da değindiğimiz gibi doğru bilgi kadar yanlış bilgiler de gençlerin telefon ve bilgisayar ekranlarına düşmektedir. İşte her şeyin bu kadar kolaylaştığı bir zaman diliminde din öğreticilerinin kendilerini alanlarında hâkim noktaya getirmeleri elzemdir. Nitekim gençler eskiden olduğu gibi ‘Namaz nasıl kılınır? Orucu ne bozar?’ tarzı sorularla din öğreticilerinin karşısına gelmemektedir. Gençler bu sorulardan ziyade meselenin aslına vakıf olmaya çalışmaktadır. Yani gençlerin soruları namaz nasıl kılınırdan neden namaz kılıyoruz, oruç nasıl tutulurdan neden oruç tutuyoruz, Allah’a nasıl iman edilir den Allah’ın varlığının delilleri nelerdir dönüşmüştür. Şayet din öğreticisi alanında hâkim değilse sorulan sorulara tatmin edici cevaplar veremeyecek ve belki de bireyin inkârına sebep olacaktır. Çünkü özellikle günümüz Türkiye’inde pek çok aile dini anlamda maalesef yeterli bilgiye sahip değiller. Çocuklarına dinin özünü anlatmaktan ziyade kültürel değerlerini dinmiş gibi aksettirmektedirler. Aileden tam bir dini eğitim alamayan bireyin zihninde oluşan sorulara öğretmeninden de yeterli düzeyde tatmin edici bir cevap gelmezse bireyin din olgusunu reddetme süreci kolaylaşıyor.

Aynı şekilde din öğreticilerin tutum ve davranışları da bireyi dini kabule ya da redde iten sebeplerden biridir. Nitekim bir din öğreticisine yakışan daima sabırlı, güler yüzlü, anlayışlı olmalıdır. Eğer din öğreticisi öğrencilerini aşağılayıcı, yok sayıcı ya da azarlayıcı bir üslupla dersini işlerse öğrenciler üzerinde olumlu bir etkiden ziyade olumsuz izler bırakacaktır.

²⁸ Vassilis Saroğlu, “Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika’da Yapılan Yeni İncelemeler”, çev. Veysel Uysal, *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 124.

Görüldüğü üzere sevmek, sevilme insanı ihtiyaçlardır. Ve birey bu ihtiyaçını nereden karşılasa oraya duygusal anlamda yaklaşacak nereden zarar görürse oradan uzaklaşacaktır. Gerek ailelere ve gerekse din öğreticilerine çok büyük işler düşmektedir. Özellikle Müslüman bir birey için en önemli ve en güzel örnek şüphesiz Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed ise sevgi ve şefkat timsali bir peygamberdir. Böyle bir peygamberi anlatmakta ancak böyle insanlar tarafından yapıldığında başarıya ulaşacaktır.

5.3. Doğru Kaynak Meselesi Joram Van Klaveren Örneği

Günümüz dünyasında gençleri genelde ateizm, deizm, agnostisizm gibi felsefi akımlara, özelden ise İslam'dan uzaklaşmaya iten sebeplerden bir diğeri de doğru kaynaktan bilgi sahibi olunmamasıdır. Nitekim dijital dünyanın doğurduğu en büyük sorunlardan biri özellikle sosyal medya aracılığı ile din alanına vakıf olmayan pek çok insanın ortaya atmış olduğu yanlış fikirlerdir. Aslında sadece din alanında değil hangi alanda olursa olsun bilgisizce ve bilinçsizce yapılan her açıklama, yapılan her davranış tehlikelidir. Doğru kaynaklardan beslenmenin insanın din anlayışında ne denli önemli olduğunu, İslam karşıtı kitap yazacakken Müslüman olan Hollandalı eski milletvekili Joram Van Klaveren örneğinde görebiliriz.

Joram Van Klaveren din anlayışındaki değişikliği Sözlere Köşkü Youtube kanalında 4 Ekim 2022'de vermiş olduğu bir röportajda²⁹ görmek mümkündür: O, 23 Ocak 1979'da Amsterdam'da, Protestan bir ailede dünyaya gelmiştir. Kendisi de ailesi gibi inanç bakımından –her ne kadar üçlemeyi mantıklı bulmasa da- Protestan'dır. Liseyi bitirdikten sonra 'Karşılaştırmalı Dinler' bölümünü okumuş, birkaç yıl öğretmenlik yapmış ve sonrasında Özgürlük Partisi'nde siyasi olarak aktif yer almıştır. İslam karşıtı kitap yazmasındaki etkense hayatında yaşadığı bazı olaylardır. Nitekim Üniversiteye başladığı gün 11 Eylül 2001 tarihidir. 11 Eylül Saldırısı Joram'ın Müslümanlar hakkında olumsuz düşünmesinde ve İslamiyet'in doğru bir din olmadığını savunmasında oldukça etkilidir. Daha sonra Hollanda'da Theo Van Gogh isimli film yapımcısının Müslüman biri tarafından sokak ortasında vurularak ve boğazı kesilerek öldürülmesi de İslam'a yönelik olumsuz duygularını perçinlemiştir. İşte bu olaylar neticesinde Joram ülkesi için İslam'ın tehlikeli olduğunu göstermek için siyasete atılmış ve İslam karşıtı kitap yazmaya başlamıştır. Joram'ın o dönem İslamiyet'ten ne denli nefret ettiğini "İslam Yalan Kur'an Zehir" sözünden anlayabiliriz.

Joram'ın bu kitabı yazma sürecine aslında üstünü örttüğü şüphelerle yeniden karşılaşma ve kendi iç dünyasına yolculuk yapma süreci diyebiliriz. Nitekim Hristiyanlıktaki üçlemeye İslam'ın tevhidi onun için daha mantıklı bir hale gelmişti. Joram'ın kitabını yazarken başvurduğu isimlerden biri Cambridge Üniversitesi Profesörlerinden Şeyh Abdülhakim Murad'dır. Joram, kendisi Müslüman olan Murad'a açıkça İslam karşıtı bir kitap yazmak istediğini ifade etmiş ve ona bazı sorular yönelmiştir. Murad onun sorularına uzunca bir mail ile cevap vermiş ve Joram için çok önemli olan, Hristiyanlıkla ilgili bilgi sahibi olmak istediğinde Hristiyan olmayan birinin yazdığı kitapları nasıl okumuyorsan İslam konusunda da aynısını yapmalısın, İslam'ı Müslüman âlimler tarafından yazılan eserlerden araştırmalısın tavsiyesinde bulunmuştur. Bu tavsiye üzerine Joram Hz. Muhammed'le ilgili araştırmalarını sonradan Müslüman olan Martin Lings'in kitabından yapmıştır. Joram bu kitap sayesinde Hz. Muhammed'i ilk defa bir savaş komutanı olarak değil, bir baba, bir eş, bir öğretmen olarak gördüğünü ifade ediyor. Özellikle Hz. Muhammed'in amcasını öldürten Hind'e karşı gösterdiği merhamet Joram'ı çok etkiliyor. Çünkü Joram'ın zihnindeki Muhammed tasavvuru Hind'e zulmetmesini gerektiriyordu. Bu araştırmalar neticesinde Hz.

²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=jiSBTwI9TOY> 05.04 2023, 12.45

Muhammed'in peygamber olduğuna kanaat getiren Joram –ki tevhit inancını da üçlemeden daha tutarlı bulmuştu- İslamiyet'e ilk adımı atmış bulunmaktaydı.³⁰

Joram kendi ifadeleri ile artık geçmişte söylediği ve yaptığı şeylerin pişmanlığı içinde ve bunları temizlemeye çalışıyor. İlkokul, lise, üniversite hatta kiliselere giderek İslam hakkındaki yanlış fikirleri ortadan kaldırmak için mücadele ediyor. Gençlere de araştırmalarını Google üzerinden değil kitaplar üzerinden yapmasını tavsiye ediyor. Özellikle Klasik Arapçayı bilmeyenlerin direk Kur'an okumak yerine Kur'an'ın canlı yaşayıcısı olan Hz. Muhammed'in hayatını anlatan siyer kitaplarını okumalarını tavsiye ediyor.

Görüldüğü üzere doğru kaynak meselesi basite alınacak bir mesele değildir. Nitekim doğru kaynak meselesi o denli önemlidir ki, kişi bu kaynağı bulursa İslam karşıtı kitap yazan ve ülkesinden Müslümanlığı silmek isteyen bir milletvekili iken, İslam davası için çalışan bir mümine dönüşebilir.

Sonuç

İnsanoğlunun dinle ilişkisi yeni değildir. O, gerek birey gerekse toplum olarak dinle ilgilenmiş; inanma, ibadet veya tapınma tarzında olduğu gibi ahlaki davranışları bakımından da dini kurallar çerçevesinde bir hayatı tercih etmiştir. Dinin bireysel dünyasındaki tezahürlerini din psikolojisi, toplum hayatındaki yansımalarını din sosyolojisi, felsefi yönden ele alınmasını da din felsefesi incelemektedir. Bu durum dinin insan hayatındaki önemini ortaya koymaktadır. Bilimsel çalışmalar toplumdaki psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel değişme ve gelişmeleri inceleyerek ilgililere gerekenin yapılması konusunda kılavuzluk eder.

Günümüz Türkiye'sinde toplum genellikle bir İslam toplumu olduğu halde ateizm, deizm, agnostisizm gibi yeni yeni bazı akımların, farklı inanç ve fikir hareketlerinin doğduğu, insanları etkisi altına aldığı görülmektedir. Biz de bu konuyu din psikolojisi açısından inceleme ve araştırmayı gerekli gördük. Bunun için önce konuyla ilgili temel kavramları ve bu kavramların anlamlarının tarihi süreç içindeki gelişim ve değişimini ele alıp değerlendirdik. Bu yüzden bu fikirlerin tarihi kökenlerine baktığımızda Orta Çağ Hristiyan teolojisine, bilim- din çatışmalarına değinmek gerektiğini gördük. Nitekim bu dönemde özellikle engizisyon mahkemelerinin din adına yaptığı zulümler, işkenceler bu duruma maruz kalan insanların dine bakışında olumsuz etkilere yol açmıştır.

Avrupa tarihi açısından insanların ateizm, deizm ve agnostisizm gibi izmlere yönelmesi anlaşılabilir. Burada asıl soru ruhbanlık sınıfının ya da kilise otoritesinin devlet otoritesinden güçlü olması gibi cami otoritesi dediğimiz bir gücün olmadığı, imamlar adına dinden çıkarma, cennetten arsa satma, cadı avına çıkma ve işkenceler yapma gibi uygulamaların olmadığı, İslam dininin yaygın olarak yaşandığı günümüz Türkiye'sinde gençlerin bu izmlerden neden ve nasıl etkilendiğidir.

Biz bu çalışmamızda gençlerin İslam dini yerine diğer izmlere yönelme sebeplerini üç başlık altında inceledik. Bunlardan biri bilgi edinmede doğru kaynağın ne denli önemli olduğu gerçeğidir. Bu gerçeği Hollandalı, İslam düşmanı bir milletvekili iken doğru kaynaklardan yaptığı araştırmalarla Müslüman olan Joram Van Klaveren örneği üzerinden açıklamaya çalıştık. Klaveren örneği bize gösteriyor ki eğer bir din hakkında kişi doğru bilgiye sahip olursa din düşmanı bir birey iken dinin yayılması için mücadele eden bir kişiliğe bürünebilir.

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=jiSBTwI9TOY> 05.04 2023, 12.45

Çalışmamızda gençlerin farklı düşünce akımlarına yönelim sebepleri açısından diğer başlığımız anne baba tutumları idi. Genel anne baba tutumları hakkında bilgiler verdikten sonra demokratik tutuma sahip ailelerde yetişen bireylerin daha sağlıklı bir dini inanca sahip olacağı görülmüştür. Nitekim sağlıklı bir kişilik için bireyin hoşgörü ortamında yetişmesi, bu istikamette fikirlerinin desteklenmesi önemlidir. Özellikle çalışmamız açısından ergenlik dönemi bağlamında meseleye bakarsak bu dönem pek çok gerçeğin ve doğruların sorgulandığı, hayatı anlamlandırma çabalarının üst düzeyde olduğu bir dönemdir. Ve bu dönemde ailelere pek çok görev düşmektedir. Dindar kimliği benimseyen anne ve babalar şayet çocuklarının da bu kimlik doğrultusunda büyümelerini istiyorlarsa çocuklarına bu kimliği otoriter ve baskıcı bir tutumla sundukları takdirde başarı elde edemedikleri gibi o gencin deist ya da ateist olmasına sebep olabilirler.

Bir diğer başlığımız da din eğitimcilerinin, öğreticilerinin alanında yetersiz olması ya da olumsuz tavırlar sergilemesi idi. Bilginin kolay ulaşılabilir bir hale geldiği günümüz dünyasında gençlerin soruları da artık şekil değiştirmiş ve daha bilimsel, daha sorgulayıcı bir hal almıştır. Eğer gençlerin sorularına verilen cevaplar bilimsel verilerle desteklenmez ve düz mantıkla sunulursa din olgusunun gençlerde olumlu etkilerinin olması beklenemez. Aynı şekilde din eğitimcileri veya öğreticilerinin tavrı da bireyin dine bakışında önemli bir yere sahiptir. Çünkü bilgi güç olduğu gibi sevgi de bir güçtür. Ve sevgi ile kazanılamayacak bir gönül de yoktur.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: MTK (%50), AD (%50) Veri toplanması / Data collection: MTK (%50), AD (%50) Veri Analizi / Data Analysis: MTK (%50), AD (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: MTK (%50), AD (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: MTK (%50), AD (%50).

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Arık, Emin. *Deizm ve Ateizm Çıkmazı*. İstanbul: Hayygrup Yayıncılık, 2019.
- Arslantürk, Zeki. *Uygulamalı Sosyal Araştırma Kavramlar-Metotlar-Teknikler-Bilgisayar Uygulamaları* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2016).
- Aydın, Melek. "Avrupa'nın Karanlık Yüzü: Orta Çağ". *Star* (11 Şubat 2018)
- Aygün, Fatma. "Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörler". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Aralık 2017), 531-562.
- Bahadır, Abdülkerim. "Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (Mart 2002), 111-123.
- Büyük, Celal. "Orta Çağ Batı Düşüncesinde Hristiyanlık- Siyaset İlişkisine Genel Bir Bakış". *Dini Araştırmalar* 7/19 (Haziran 2004), 131-138.
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2016.

- Esgin, Mehmet. "İşkence ve Engizisyon", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Temmuz 2016) 39-60.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016.
- Karadaş, Cağfer. *İslam'ın İnanç Yapısı –Ana Esaslar-*. İstanbul: Emin Yayınları, 2007.
- Kaya, Mevlut. "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü". *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak1997), 193-204.
- Kenny, Anthony. "Agnostisizm ve Ateizm". çev. Yaşar Türkbek. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Temmuz 2016) 161-168.
- Kur'an-ı Kerim Meali. Çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Peker, Hasan. "Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (Haziran 2018), 13-42.
- Saroğlu, Vassilis. "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika'da Yapılan Yeni İncelemeler". çev. Veysel Uysal. *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 123-144.
- Şentürk, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Şentürk, Habil. *Yahya Kemal ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Taş, Kemaleddin. *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Ulutaş, Yasin. "Deizme Götüren Sebepler". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (Haziran 2021) 501-513, 5-28.
- Uslu, Ferit. "Agnostisizm". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Haziran 2012)
- İnternet Kaynakları**
- <https://www.aksam.com.tr/roportaj/avrupanin-karanlik-yuzu-ortacag/haber-706782>
03.03.2023 11:40
- Sözler Köşkü, (4 Ekim 2022). İslam Karşıtı Kitap Yazarken Müslüman Oldu!- Hollanda'lı Eski Milletvekili Joram Van Klaveren (Youtube)<https://www.youtube.com/watch?v=jiSBtwI9TOY> 05.04 2023, 12.45
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hiyerofani> 19.01.2023, 10:50
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 10 Şubat 2023. <https://sozluk.gov.tr>